

Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik

Mustafa KARA

Prof. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

İslam Kültür ve medeniyetinin en önemli unsurlarından birinin tasavvuf olduğu açıktır. Hicri VI. asırdan itibaren bu düşünce, tarikatlar adı verilen yeni bir yapılanma ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu anlamda İslam dünyasında oluşan ilk tarikatlardan Mevlevîlik, müessese olarak Osmanlı sınırları dışına fazla taşmamış olsa da Mevlânâ'nın eserleri dünyanın her tarafına ulaşmış, farklı dillere aktarılmıştır. Bu çalışmada Mevlevîliğin kültürümüz üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Abstract

Mawlânâ and Mawlawiyya on his 800th Birth Anniversary

It's clear that one of the important facts of Islamic culture and civilization is tasawwuf. From 6th century this mystical thought has kept going on its activities in a new form which is named tariqat. In this sense, the Mawlawiyya order is one of the first tariqas. Although it did not spread out of the Ottoman territory, Mawlana's books reached every part of the world and were translated to different languages. The aim of this article is to study the effects of the Mawlawiyya on our culture.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mevlevîlik, kültürel etkisi.

Key Words: Mewlânâ, Mawlawiyya, cultural effects.

Giriş

İnsanoğlunun bu dünyadaki hayatını sürdürebilmesi için hemcinsleriyle anlaşma ve dayanışma içinde olması gerekiyor. Bu “birlikte olma”nın gereği olarak birçok ortaklıklar meydana getirmiş böylece yaşamayı kolaylaştırmanın yollarını aramıştır.

İnsanoğlunun bu “şirket”leri bazen kardaşlarıyla bazen şehirdaşlarıyla bazen de dindaşlarıyla olmuştur. Söz konusu organizasyonların en büyük ve en ihtişamlısının adı medeniyettir.

Medeniyetlerin belli bir coğrafyası, belli bir dini, belli bir rengi olmakla birlikte geniş bir coğrafyada değişik ırklara, farklı dinlere, muhtelif kültürlere mensup insanların göz nuru ve alın teri ile tamamlanan bir kompozisyonudur. Bu durum musiki koroları ile açıklanabilir. Yirmi hanende ve yirmi sazdesesi olan bir koroda kırk farklı ses var demektir. Fakat şefin işaretleri bu farklılıkları ortadan kaldırmakta, ahenkli bir ses meydana getirmektedir. Medeniyetlerde var olan “bütünlük” böyle bir şeydir.

Medeniyetlerin birinci unsuru insan ise ikinci unsuru dindir. Dinî metinler insanın ufkunu sonsuzluğa açar. Bir başka ifade ile insanın dinî metinleri şerh etmesi onun önüne yeni bir dünya açar. Bu aydınlık yolda zamanları aşan metinlerle birlikte zamanları aşan insanlar ortaya çıkar.

Bugün dünyanın çok farklı ülkelerinde çok değişik dillere tercüme edilen “dünya klasikleri”ne bakıldığında hemen karşımıza çıkacak olan gerçek şudur: Bu eserlerin yazarları farklı din ve kültürlere mensup, çok değişik beldelerde yetişmiş kimselerdir. Fakat yüzyılların geçmesi onların eserlerini ihtiyarlatamamış, fikirlerini geri plana itememiş, taşıdığı enerjiyi tüketememiştir.

Medeniyetlerin “olmazsa olmaz” esaslarını sayarak “giriş”i tamamlayalım:

1. İlim ve irfan
2. Fikir ve felsefe
3. Estetik ve güzel sanatlar
4. Yönetim.

İslam Medeniyeti

Yaşlı dünyamızın tanıdığı medeniyetlerden biri de İslam medeniyetidir. Yani çok farklı kıtalarda yaşayan Müslümanlar yukarıda sıralanan dört konuda “altın madalya” almış ve o asırlarda komşu devlet ve milletler onları tercüme ederek taklit etme ihtiyacını hissetmişlerdir. Alim ve arifler gerçeği arayıp bulma aşkıyla bütün ilimlerde ve felsefi konularda mektep ve medreselerde gece gündüz

çalışırken bir gurubu da güzel sanatların, ruhu kanatlandıran alanlarında vecd içinde “güzel”i yakalamanın hazzını yaşamıştır. Bir kısmı aklın imkânlarıyla yürürken bir bölümü kalbin mevhibelerini aramıştır. Bir kısmı imanın derinliklerine dalarken bir bölümü ibadetin zenginlikleriyle tanışmıştır. Bir kısmı musikinin lahutî atmosferinde yürürken bir bölümü de ahlakî kemâlâtın zirvelerine tırmanmıştır. Bir grubu rasathanelerde sabahlarken bir grubu hastanelerde tıbbî çareler peşinde koşmuştur. İtiraf etmek gerekir ki; bu konunun ciddiyetini kavrayan yöneticiler olmasaydı bütün bu ulvî faaliyetlerin doğma ve yaşama imkânı olmayabilirdi. Bu yöneticilerin bir kısmının çar, kral, bir kısmının şah, imparator, bir kısmının han, bir kısmının padişah, bir kısmının emir, bir kısmının sultan olması meseleyi değiştirmemiştir.

Tasavvuf

Şimdi hem ilim ve irfanla, hem fikir ve felsefeyle hem de güzel sanatlarla ilgili olan bir disipline geçilebilir: Tasavvuf.

İslam medeniyet havzasında oluşan mistik kültürün adı olan tasavvuf, insanın kalbî-ruhanî-ahlakî dünyasını derinleştirerek hakikatin önündeki engelleri kaldırma faaliyeti olarak tarif edilebilir. Aslında bu hedef İslam dininin hedefidir. Fakat ilimlerin konuları ve tartışma meseleleri çoğaldıkça adeta bir ihtisaslaşmaya gidilmiş ve insanın iç dünyasının imar ve ihyası sufilerin payına düşmüştür. Sufilerin bir kısmı medeniyeti oluşturan diğer ilimler ve sanat dallarıyla uğraştıkları gibi, farklı ilim dallarında derinleşen bazı âlimler de aynı zamanda sufidir.

Hz. Peygamber’den sonra Kur’ân’ın anlaşılması ve şerhedilmesi için çaba sarfedenler Tefsir ilminin, Hz. Peygamber’in sözleri üzerine eğilenler hadis ilminin, inanç konularına açıklık getirenler Kelâm ilminin, hukukî meseleleri çözmeye çalışanlar da Fıkıh ilminin temellerini atmışlardır. Geride önemli bir mesele daha vardı: Ahlâk. Allah Hz. Peygamber için “Sen yüce bir ahlâk sahibisin” (Kalem, 68/4) buyururken son Peygamber de şöyle diyordu: “Ben ahlâkî yücelikleri tamamlamak için gönderildim.”¹

Sufilerin cevabını aradığı temel soru şudur: Ahlâkî kemâlât nasıl elde edilecek? Ahlâk eğitimi nasıl gerçekleştirilecek? Gönül terbiyesi nasıl tahakkuk edecek?

Tasavvuf ister ruh terbiyesi, nefis terbiyesi, ister ruh tezkiyesi, gönül tasfiyesi, isterse başka bir kelimeyle isimlendirilsin temel mesele budur:

¹ Beyhâkî, X/191.

Şahsiyetimizi nasıl tahkim edelim ki, nefsin tuzaklarına düşmesin?

İç dünyamızı nasıl aydınlatalım ki, karanlık emeller peşinde koşmasın?

Kalbimizi nasıl kuvvetlendirelim ki, şehvanî arzuların kurbanı olmasın?

Hayatımızın bu en ciddi işini gereği gibi yapabilmek için sufiler bazen çok kısa ve vurucu cümlelerle dikkatimizi çekmişlerdir. Meselâ “ilk anda ne yapmalıyım” sorusuna verilen cevaplardan biri şudur: “Az ye, az uyu, az konuş.” İşe nereden başlamalıyım sorusuna verilen cevaplardan biri de, “uyan ve tevbe et” şeklindedir. Bazı sufiler on basamaklı bir eğitimin gerekli olduğunu düşünmüştür: Tevbe, zühd, Allah’a tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, Allah’a teveccüh, sabır, murakabe, rıza. Kırk, yüz ve bin bir basamağı anlatan eserler de vardır.

Tasavvuf klasikleri bize bu ilmin yüzlerce tarifini vermektedir. Aynı tarifi manzum bir şekilde ifade edenler de vardır. Aksaray Olanlar Dergâhı şeyhi İbrahim Efendi de bunlardandır. Birkaç beyit aktarılabilir:

Tasavvuf anlamaktır yetmiş iki milletin dilin

Tasavvuf âlem-i akla Süleyman olmağa derler

Tasavvuf cümle zerrat-ı cihanda Hakk'ı görmektir

Tasavvuf gün gibi kevne nümâyân olmağa derler

Tasavvuf kalb evinden mâsivellahı gidermektir

Tasavvuf kalb-i mümin arş-ı Rahman olmağa derler

Tasavvuf ârif olmaktır hakîmen âdetullaha

Tasavvuf cümle ehl-i derde derman olmağa derler.²

Tarikat

Hz. Peygamberle tohumları atılan ve daha sonraki asırlarda büyüüp serpilip tasavvuf ilk beş asırda oluşumunu tamamlamıştır. Yani temel şahsiyet, eser ve terimleriyle bağımsız bir ilim haline gelmiştir.

² 25 beyitlik bu şiir ve açıklaması için bkz., Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1997.

İlk sufilerin düşünce ve yorumlarını bir araya getirerek onları değişik tasniflerle topluma sunan bir diğer ifadeyle Mevlânâ'yı besleyen yazarların en meşhurlarını birer eserleriyle birlikte vermek gerekirse şöyle bir sıralama yapılabilir:

Muhasibî,	er-Riaye
Cüneyd Bağdadî,	Mektubat
Hakim Tirmizî,	Hatmu'l-evliya
Ebu Nasr Serrac,	el-Luma' fi't-tasavvuf
Kelebazî,	et-Taarruf limezheb-i ehli't-tasavvuf
Ebu Talib Mekki,	Kûtu'l-Kulûb
Abdurrahman Sülemî,	Tabakâtu's-sûfiye
Abdülkerim Kuşeyrî,	er-Risale fi't-tasavvuf
Hucvîrî,	Keşfu'l-Mahcûb
Abdullah Herevî,	Menazilu's-sâirin
Gazzalî,	İhyâu ulumi'd-din
Suhreverdi,	Avarifu'l-Maarif
İbn Arabî,	el-Futuhatu'l-Mekkiye
Feriduddin-i Attar,	Tezkiretu'l-Evliya
Necmüddîn Kübrâ	Fevâihu'l-Cemâl
Necmuddin Daye,	Mırsadu'l-ibâd ³

Abbâsî ve Selçukî devirlerinde kaleme alınan bu temel eserler tasavvufî düşüncenin "olmazsa olmaz" kaynaklarıdır. Osmanlı asırlarında kaleme alınacak olan eserler de bunların ışığında yürüyecektir.

Son yedi asır itibarıyla tarikatların ve dergâhların çoğalmasıyla bütün İslam dünyasında bir taraftan önceki asırlarda kaleme alınan eserler okunup, tercüme ve şerh edilirken, bir taraftan da yeni eserler yazılmıştır. Bu klasiklerin bir kısmı bazı tarikatlar gibi "yerel" kalırken bir bölümü de müslümanların bulunduğu her coğrafyada ilgi ve sevgi ile okunmuş ve benimsenmiştir. Şüphesiz bunların başında Arapça İhya ve Fusûs, Farsça Mesnevî ve Tezkiretü'l-evliya gelmektedir.

Asya, Avrupa ve Afrika'da meşhur olan diğer Türkçe, Farsça ve Arapça klasiklerden üçer adet daha şöyle sıralanabilir:

³ Bu eserlerle ilgili kısa tanıtıcı bilgiler için bkz., Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2003.

Yunus Emre,	Divan
Eşrefođlu Rumî,	Divan
Niyazî-i Mısırî,	Divan
Molla Cami,	Nefahatu'l-üns
İmam Rabbani,	Mektubât
Hafız,	Divan
Şa'ranî,	Tabakâtü'l-kübra
İbn Ataullah,	Hikem
Davud-ı Kayserî,	Şerhu'l-Fusûs.

XIII. yüzyılla birlikte bu ilim ve disiplinin “tarikat” adıyla daha farklı yorumlarla renklenmesi ve yaygınlık kazanmasına sıra gelmişti. Bugün İslam dünyasında tanınan ana tarikatların kurucu şahsiyetlerinin çoğu XIII. yüzyılda vefat etmiştir. Vefat yerleriyle birlikte isimler şöyle sıralanabilir:

Ahmed Yesevî,	Yeseviye, Türkistan
Abdülkadir Geylani,	Kadiriye, Bağdat
Ahmed Rifai,	Rifaiye, Basra
Ahmed Bedevî,	Bedeviye, Mısır
Suhreverdi,	Suhreverdiye, Bağdat
Ebu'l-Hasan Şazeli,	Şazeliye, Mısır
Saduddin Cibavî,	Sadiye, Şam
Necmuddin Kübra,	Kübreviye, Türkmenistan
Muinuddin Çeşti,	Çeştiye, Hindistan
Hacı Bektaş Veli,	Bektaşiyeye, Anadolu
Bahauddin Nakşibend,	Nakşibendiye, Buhara
Mevlanâ,	Mevleviye, Anadolu ⁴

Osmanlı asırlarında yani XIII. yüzyıldan sonra tarikatlar bir taraftan kendilerine mahsus dergahlarda bu eğitimi gerçekleştirirken bir taraftan da yeni kol ve şubelere ayrılarak çoğalmış ve yaygınlaşmışlardır. Bunların en meşhurları kurucu pirleriyle birlikte şöyle sıralanabilir:

⁴ Tarikatlar hakkında kısa tanıtıcı bilgiler için bkz., Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2005.

- Kadiriye: 1. Eşrefiye, Eşrefoğlu Rumî
2. Rumiye, İsmail-i Rumî
- Nakşibendiye: 1. Müceddidiye, İmam Rabbanî
2. Halidiye, Halid-i Bağdadî
- Bayramiye: 1. Celvetiye, Aziz Hüdayî
2. Melâmiye, Dede Ömer Sıkkînî
- Suhreverdiye: 1. Zeyniye, Zeynuddin Hafî
2. Buhâriye, Celâleddîn Buharî
- Halvetiye: 1. Gülşeniye, İbrahim Gülşenî
2. Mısıriye, Niyazî-i Mısırî
3. Sünbûliye, Sünbül Sinan
4. Cerrahiye, Nureddin Cerrahî
5. Uşşâkiye, Husameddin Uşşakî

Mevleviye, Bektaşîye tarikatlarında bir “kol” ve “şube” oluşmazken Halvetiye’de bu sayı kırka kadar çıkmıştır.

“Tarikatların kurucuları”, “Tarikat pirleri” diye bilinen bu şahsiyetlerle beraber şunu da bilmek gerekir: Bu sufilerin hiçbiri tarikat kurmak için faaliyette bulunmamış, böyle bir organizasyon için çalışma yapmamıştır. Yaptığı şey tasavvufî hayat ve düşünce ile ilgili bilgilere kendi yorum ve “yoğurt yeyiş tarzı”nı ilave ederek insanlara sunmaktan ibarettir. Onun adına bir tarikatın oluşması, kendisinden feyz alan insanların gayretleriyle ortaya çıkan bir durumdur. Bunun için şu söylenebilir: Tıpkı mezhep imamlarının kendi mezhebini tanımadığı gibi tarikat pirleri de kendi tarikatını tanımaz. Tarikatın adâb ve erkânı zaman içinde oluştuğu için bu alanda da “pir” in doğrudan bir dahli söz konusu değildir.

İslam medeniyetinde ortaya çıkan bu tarz değişim ve gelişimin tabii olduğunu daha iyi kavramak için mimariden bir örnek verilebilir: Hz. Peygamberin Medine’de yaptırdığı Mescid-i Nebevî’nin o günkü hali ile Süleymaniye Camiinin benzerliği ne kadardır? Benzemeyen taraflarını “Bid’attir” gerekçesiyle yıkmak ne kadar tutarlıdır? Yani “Hz. Peygamber devrinde tarikat mı vardı” demek “Asr-ı Saadet’te Selimiye Camii mi vardı” demek kadar tutarlıdır.

Bu şahsiyetlerin vefat ettiği şehirlere bakıldığında beş bölge öne çıkmaktadır: Türkistan, Hindistan, Ortadođu, Kuzey Afrika ve Anadolu. Şimdi Türkistan bölgesinden yani Belh şehrinde ailesiyle birlikte Bağdat, Mekke ve Şam yoluyla Anadolu’ya gelen bir gönül adamına ve onun adına oluşan tarikata geçelim:

Mevlâna

Bahaüddin Veled ve Mu'mine Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelen Celaleddin, Türkistan ve Arabistan'ı ailece katettikten sonra Anadolu'nun ortasında Larende'de karar kılmalarıyla yeni bir dönem başladı. Celaleddin Rumi Semerkantlı Şerefuddin Lala'nın kızı Gevher Hatun'la evlenerek bir taraftan aile düzenini kurarken diğer taraftan medrese ilimlerini tahsiliyle akıl ve fikir dünyasını en üst noktaya taşımanın heyecanını yaşadı.

Medrese ve tekke dünyasının mevhibelerini bir araya getiren Bahaüddin Veled'in rahle-i tedrisinden feyz alan Celaleddin, onun vefatından sonra Tirmizli bir başka ustadla karşılaştı: Seyyid Burhaneddin Muhakkık. Beynin ve gönlün imkânlarıyla kabiliyetlerini geliştirmeye çalışan Rumi'nin gerçek şahsiyetinin ortaya çıkması için Tebrizli bir başka aşığı beklemesi onun fitilini tutuşturması gerekiyordu: Şems-i Tebrizî.

Bu aşk ve cezbe dolu dervişle tanışmasıyla adeta dolu bir bardağa dökülen suların taşması gibi o da dolup taşı. Düşünce ve yorumlarını terennüm etmeye başladı.

Şimdi onun yaşadığı asrın umumî bir panoraması çizilebilir:

Batılı Haçlı ordularının acı hatıraları henüz silinmeden Anadolu toprakları Doğu'dan gelen Moğol afetiyle karşılaştı. Selçuklu Devleti'ne zor günler yaşatan bu afet ve celâli tecelli, sufilerin yorumuna göre cemâlî tecellilere de zemin hazırladı. Selçuklu medeniyetinin cazibesi, dünyanın değişik yerlerinden birçok gönül adamını Anadolu şehirlerine çekmiş, bunların yetiştirdiği dervişlerin gayret ve himmetleri toplum üzerindeki "kara bulutları" kovmada mühim rol oynamıştır. Bu şahsiyetlerin en meşhurları, Avrupa'nın öbür ucundan Endülüs'ten kalkıp Konya'ya gelen Muhyiddin İbn Arabî ile (öl. Şam 638/1240) Asya'nın öbür ucundan Belh'ten kalkıp Konya'ya gelen Mevlanâ'dır. Bu güçlü "koro" nun tamamlanabilmesi için öz Anadolu evladı Yunus Emre'nin de zuhuru gerekiyordu. Birinci isim Arapça, ikinci isim Farsça, üçüncü isim de Türkçe yazarak İslam medeniyetinin bütün güzelliklerini insanlara sunmuşlardır. Aynı yüzyılda Anadolu toprakları şu dervişleri de tanımıştır: Sadreddin Konevî, Necmuddin Daye, Ahi Evren, Hacı Bektaş Veli, Evhâdüddin Kirmânî, Fahreddin Irakî, Kutbeddin Şirazî...⁵

⁵ Mevlâna ile ilgili yüzlerce eserin yazıldığı bilinmektedir. İranlı Bediuzzaman Firuzanfer ile Alman Annemarie Schimmel'in konu ile ilgili eserleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Geniş bilgi için bkz., *Mevlânâ Bibliyografyası*, Ankara 1973.

En meşhur eseri 26.000 beytiyle *Mesnevî* Türkçe başta olmak üzere pek çok dile kısmen veya bütünüyle manzum veya mensur olarak çevrilip şerh edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde bunların kısmî veya tam şerh ve tercümeleler şu yazarlara aittir:

Ahmed Avni Konuk
Veled Çelebi İzbudak
Tâhirü'l-Mevlevî
Şefik Can
Abdülbâkî Gölpınarlı
Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu (Manzum-eksik)
Adnan Karaismailoğlu
Ahmed Şahin (Manzum-Tam)
Kenan Rifâî⁶

Mevlevîlik

Mevlanâ'nın vefatından sonra onu sevenler dostu Hüsameddin Çelebi'nin (öl. 683/1284) etrafında toplandı. Ondan sonra Rumi'nin oğlu Sultan Veled posta oturdu. Osmanlı Beyliği ortaya çıktığı günlerde Sultan Veled (öl. 712/1312) Mevlevîlik tarikatının oluşumu için çaba sarf ediyordu. Fakat Mevlevîlerin Konya dışına çıkması ve organize olmasında büyük hamle oğlu Ulu Arif Çelebi'ye (öl. 719/1319) aittir. Sultan Veled'in yanında yetişenler bu neşveyi Amasya, Kırşehir ve Erzurum gibi şehirlere ulaştırırken Ulu Arif Çelebi bu halkayı genişletti ve Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Tebriz, Kastamonu, Denizli, Kütahya, Birgi gibi farklı Beyliklerin yönetimi altında olan şehir merkezlerine ulaştırdı. Böylece Mevlevîlik XIV. yüzyılda Anadolu topraklarında tanınan, bilinen bir "yol" haline geldi. Konya'dan sonra Celâleddin Ergun Çelebi'nin Kütahya'da Abâpuş-ı Veli'nin Afyonkarahisar'da kurduğu Mevlevîhaneler tasavvufî hayat ve düşüncenin bütün hikmet ve derinliklerini topluma aktarma işinde mühim rol oynamışlardır.

Mevlanâ'nın türbesiyle birlikte oluşmaya başlayan Merkez Dergâhdan sonra, Mü'mine Hatun'un kabrinin bitişiğinde yapılan 720/1320 tarihli Karaman Mevlevîhanesini, Manisa (770/1369) Mevlevîhanesi takip etti.

Osmanlı dünyasının bu gönül ocaklarıyla karşılaşması Bursa'nın fethinden yüz sene sonra II. Murat devrinde 829/1426

⁶ Bkz., *Mesnevî*, *DİA*, XXIX.

tarihinde yapılan Edirne Mevlevihanesi ile olmuş, Tire Mevlevihanesi bunu izlemiştir. Daha sonra üçüncü başkent İstanbul'a ulaşan dergâhların ilki II. Beyazıt'ın izni, İskender Paşa'nın gayretiyle açılan 897/1491 tarihli Galata Mevlevihanesidir. Daha sonraki yıllarda Yenikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar Mevlevihaneleri açılmıştır.

XVI. yüzyılın Ulu Arif Çelebisi ise Divane Mehmed Çelebi'dir. O, Mevlevîliğin "gel" davetiyesini Kudüs, Halep, Şam'dan Fas, Cezayir ve Kahire'ye, Sakız, Midilli'den Tebriz, İsfahan ve Bağdat'a kadar ulaştırmıştır.

Türkistan bölgesinden Anadolu'ya gelen, gelirken o coğrafyanın kültürel iklimini de beraberinde getiren Mevlâna'nın kemâl noktasına ulaşmasında emeği olan iki kişiden biri Tebriz, diğeri Tirmizli idi. Onları unutmadığı gibi onların topraklarını da unut(a)mamıştı. Şems-i Tebrîzî'ye şöyle hitabetmektedir:

Bir an için olsun evimize buyur sevgilim
Kısa bir müddet ruhumuza hayat ver gülüm,
Ki gökler gece yarısı görsünler parlaklığın ne demek olduğunu
Konya'da yanan aşk ışığı kısa bir zaman diliminde
Semerkant ve Buhara'ya ulaşsın. (Divân, 2905)

Şehirler sevgililerle birlikte sevilir. Onlarla birlikte anılır. Şems'in bir ara Dimaşk (Şam) da bulunuşu o toprakların anlamını Mevlânâ'nın gözünde ve gönülünde tamamen değiştirmişti:

Biz Şam'ın deli divanesi, şeyda âşıkıyız
Şam'ın sevdasına can vermişiz, gönül bağlamışız. (Divân, 1439)

İşte, Buhara, Bursa, Bosna güzergâhında açılan Mevlevihaneler bu aşkı bütün yeryüzüne yaymış, bu sevdayı yedi iklim dört köşeye ulaştırmıştı.

Tasavvuf kültürü bizim toplumumuzda sadece dinî hayatın derunî boyutuyla sınırlı kalmamıştır. Dergâh terbiyesinin temel hedefi insan-ı kâmil yetiştirmektir. Ancak bu insanı inşa edebilmek ve topluma sunabilmek için birçok yardımcı unsura başvurmak gerekmektedir. Güzel sanatlar bunların başında yer almaktadır. Çünkü güzel sanatların "sihirli eli" yle tanışan insanoğlunda böyle bir değişim meydana gelmektedir. Çünkü güzel sanatlar tasavvuf gibi gönül merkezli, sezgi merkezli, his merkezli bir faaliyet alanıdır.

99 Mevlevihâne

Tasavvuf ehlinin buluşup halleşmeleri kadar bu kültürün insanlara aktarılması ve tanıtılması için dergâhlar hicrî ikinci yüzyıldan beri hizmet vermektedir. Hicrî altıncı yüzyıldan sonra tarikatların oluşmaya başlaması tekkelerin adedi kadar fonksiyonlarını da çoğaltmıştır.

Mevleviye tarikatına mahsus olan ve Mevlevihâne diye isimlenen bu dergâhlar Konya'da başlayarak daha çok Osmanlı topraklarında mekân tutmuştur. Bağdat'tan Bingâzi'ye, Mekke'den Mostar'a uzanan bu beldelerde faaliyet gösteren 99 mevlevihânenin dökümü verilebilir.⁷

Konya
Adana
Afyon
Akçahisar
Akşehir
Aksaray
Amasya
Ankara
Antakya
Antalya
Aydın
Ayıntab
Bağdat
Bahariye (İstanbul)
Bahriye (İzmir)
Belgrad
Beyşehir
Bilecik
Bingazi (Libya)
Bosna-Saray
Bozkır
Burdur
Bursa

⁷ Bkz., Mehmet Önder, *Konya'da Mevlânâ Dergâhı Arşivi ve Mevlevihâneler*, IX. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992, s. 25-28.

Çorum
Demirci
Denizli
Dımaşk (Suriye)
Diyarbakır
Edirne
Eğirdir
Elbasan (Arnavutluk)
Ermenek
Ertuğrul
Erzincan
Eskişehir
Filibe (Bulgaristan)
Girit (Yunanistan)
Gelibolu
Galata (İstanbul)
Gözlev (Kırım)
Halep (Suriye)
Hama (Suriye)
Humus (Suriye)
Isparta
İpek (Kosova)
İzmit
İzmir
Kahire
Çankırı
Karaman
Kastamonu
Kayseri
Kerkük
Kilis
Kırşehir
Kirva Palanko (Makedonya)
Kasımpaşa (İstanbul)

Kudüs
Kütahya
Lazkiye (Suriye)
Lefkoşe
Manisa
Maraş
Marmaris
Mekke
Medine
Midilli (Yunanistan)
Mostar (Bosna-Hersek)
Muğla
Musul (Irak)
Niğde
Niş (Sırbistan)
Peç (Çekoslovakya)
Peşte (Macaristan)
Pıriştine (Kosova)
Sakız (Yunanistan)
Samsun
Sandıklı
Sehrizar (Irak)
Selanik
Siroz (Yunanistan)
Sivas
Tatar (Yunanistan)
Tavşanlı
Tebriz (İran)
Tekirdağ
Tirana (Arnavutluk)
Tire
Tokat
Trablusşam (Suriye)
Ulukışla

Urfa
Üsküdar
Üsküp (Makedonya)
Vadina (Yunanistan)
Vidin (Bulgaristan)
Yenikapı (İstanbul)
Yenişehir (Yunanistan)
Yozgat

Bizim medeniyetimizde güzel sanatlar denince dergâhlar akla gelir. Şiir dünyamızın önderleri derviş olduğu gibi musikî dünyamızın yıldızları da derviştir. Şüphesiz bu konuda en önde olan tarikat da Mevleviliklerdir.⁸

Evlad-ı Ali bendesiyiz gam yemeyiz.
Mevlây-ı veli bendesiyiz gam yemeyiz.
Nakşî gibi sad hezar Mevlâna'nın
Tâ rûz-ı beli bendesiyiz gam yemeyiz.

*

Ben ben değilim ben dediğim sensin hep
Ruhum dediğim ten dediğim sensin hep
Manend-i kudüm sine-kûpan oldum
Tenna tenena ten dediğim sensin hep. (Nakşî, XIX. yy)

Mevlevihanelerde verilen tasavvufî eğitimin bir parçası da dervişin kabiliyeti olduğu alanda yetiştirilmesidir. 1001 günlük çilesini tamamlamaya çalışan dervişlerin bir kısmı musikî ve hatla, bir kısmı marangozluk, saatçilik gibi mesleklerde de yetiştirilmiştir.

Şiirle musikî birbirinden ayrılması çok zor olan iki sanat dalıdır. Dergâhlardaki zikir meclislerinde besteli olarak okunan ilahiler bu birliği güçlendiren en önemli husustur. Böylece gönül temizliğine dayanan bir felsefenin sanatla izdivacından harikulade güzellikler doğmuştur. Bu güzellikler insanlara sunulunca gönüller bayram etmekte başka “âlem”lerle rabita kurmanın doyumsuz hazzı

⁸ Mevlevilikle ilgili Abdülbaki Gölpınarlı'nın “Mevlana'dan sonra Mevlevilik” adlı eseri (İst. 1952) Cumhuriyet devrinde yapılan çalışmaların en eski ve en geniş olanıdır.

yaşanmaktadır. Bu duygular sanatkârlara saygı ve sevgiyi doğurmakta, sanata ilgiyi teşvik etmektedir.

Mevlevihaneler büyük halk kitlesinin dinî/derunî ihtiyaçlarına cevap vermek, sanatkârların bediî arayışlarına uygun zemin teşkil etmekle kalmamış, felsefî, entelektüel tecessüsleri de tatmin etmiştir. Mesnevî’de var olan derin “hikmet” dili, Divan’da terennüm edilen coşkun şiir dili milyonlarca insanın arayışlarına kapı açmış, iç aydınlanmalarına sebep olmuştur.

Derin hikmetleri basit hikayelerle anlatan, tabiatta var olan, günlük hayatta yaşayan örneklerle dikkatimizi çeken Mesnevî, Allah, kâinat ve insan üçlüsünün çözülmesi zor gibi görünen problemlerini kolayca halletmiştir. Yedi asırdan beri bu eserlerin gündemden hiç düşmemesi, çok farklı kültürlere sahip insanların dönüp dönüp tekrar “dergah” a gelmelerinin temel sebebi bu olmalıdır. Yani, “derde deva” olmaktadır. Eksik ve eksiklerimizi -kırmadan dökmeden- bize hatırlatmaktadır.

Mevlevihaneler kanalıyla topluma sunulan bu hizmetler sebebiyle Mevlevî dervişleriyle yöneticiler arasında ilişkiler genellikle iyi olmuş, Mevlevihanelerin idarî ve malî özerkliklerine pek müdahale edilmemiştir. Ancak Konya’daki Merkez Dergaha ait Celâliyye vakıflarının büyük meblağlara sahip olması zaman zaman sıkıntılara da sebep olmuştur. Çelebiler arasında çıkan ihtilaflar sebebiyle postnişin Bostan Çelebi’nin merkezî hükümet tarafından 991/1583 de azledilmesi tarikatın 18 yıl sürecek olan bir sarsıntı geçirmesine sebep olmuştur.

Mevlevihanelerle birlikte bütün dergahların yaşadığı diğer bir sıkıntı ise Kadızâde-Sivasî tartışmaları adıyla tarihe geçen zahirbatın/tekke-medrese tartışmalarıdır. Bu tartışmaların odağında “sesli zikir meclisleri” olduğu için Mevlevîler de aynı sıkıntıyı yaşamıştır. 1077/1666 tarihinde yasaklanan zikir ve sema meclislerinin eski haline dönebilmesi için bir on sekiz sene daha beklemek gerekecekti. Bu “zikir hürriyeti”ni şiirlerle kutlayan dervişler de vardır.

III. Selim’in Mevlevî ve bestekâr olmasının yanında Galata Mevlevihanesi şeyhi, Şeyh Galib ile çok sıcak ilişkiler kurması İstanbul Mevlevihanelerine huzurlu günler yaşatırken, II. Mahmut devrinde bütün tasavvuf erbabını tedirgin eden bir olay meydana geldi. Resmî literatürde “Vakay-ı hayriyye” diye isimlendirilen düzenleme ile Yeniçeriliğin yanında Bektaşîliğin de yasaklanması dikkatleri tekrar dergahlar üzerine çekmiştir. Ancak Sultan ile Mevlevîlerin arasının iyi olması, Yeniçerilerle Bektaşîler arasındaki gönül bağının önemini gündeme getirmiş, yeni kurulan orduda Bektaşîlerin fonksiyonu Mevlevîlere verilmiştir. Ancak bu arzu istenilen neticeyi vermemiştir. Çünkü bir önceki ilişki tabiî şartları

içinde ve tedrici olarak oluşan bir “hal” idi. İkincisi ise adeta “tayin” ile olduğu için beklenen sonuç yani tarikat-ordu bütünlüğü elde edilememiştir.

1839 da Tanzimat Fermanıyla yeni bir “kulvar”a giren Osmanlı Devleti yöneticilerinin, toplumun din, ahlak ve sanat hayatını yönlendiren temel kurumlardan biri olan dergâhlarla iyi ilişkilerini sürdürdükleri söylenebilir.

Mevlevihanelerden ayrı olarak açılan, Dârulmesnevî /Mesnevîhane tekkesi bir “Mesnevî enstitüsü”, bir “Mevlâna enstitüsü” gibi çalışmış, bu kültürün daha geniş bir kitleye ulaştırılması için gayret göstermiştir. Fatih/Çarşamba’da bizzat Padişah Abdülmecit’in katıldığı bir törenle 9 Muharrem 1261/18 Ocak 1845 günü açılan Dârulmesnevî’de ilk sohbeti Sultanahmed Camii Cuma vaizi ve Çarşamba Nakşibendi Tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi, Ehl-i Beyt’ten bahseden Şura suresinin 213. âyetinin tefsiriyle yapmıştır.

Abdulaziz ve II. Abdulhamid döneminin en tesirli dervişlerinden biri de, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Sabahaddin Dede’dir. Konya Dergahı postnişini Abdulhalim Efendi (öl. 1925) V. Mehmed Reşad’a kılıç kuşatan kişi olduğu gibi, 1920 de Ankara’da kurulan TBMM’nde de Başkan vekilliği yapmıştır.

Toplumun moral değerlerini en üst seviyede temsil eden tasavvuf erbabının bu yönünden, yöneticiler de her zaman istifade etmenin yollarını aramışlardır. Osmanlı Padişahlarının sefere çıkarken özellikle o dönemin meşhur şeyh efendilerinden bir veya bir kaçını yanlarına almaları bilinen bir konudur. Bunun dikkat çekici farklı bir tezahürü de I. Cihan savaşında Mevlevîlerden oluşan “Mücâhid-i Mevlevîyye Alayı”nın Konya postnişini Veled Çelebi’nin (öl. 1953) başkanlığında Şam’a gitmesidir.⁹

Mûsikî ve Mevlevîhâneler

Şimdi Türk musikî tarihinin en önemli bestekârlarından 40 tanesinin ismi ve feyz aldığı, görev yaptığı Mevlevîhanenin adını sıralamak bize bir fikir verecektir:

<u>Musikişinas</u>	<u>Feyz aldığı Mevlevîhane</u>
Abdi Dede	Halep-Manisa
Abdülbaki Sırrî Dede	Galata
Abdurrahim Dede	Galata

⁹ Geniş bilgi için bkz., Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler*, Konya 2005.

A. Kunhî Dede	Yenikapı
Ahmed Efendi	Selanik
Ali Dede	Halep
Ali Nutkî Dede	Yenikapı
Arif Hikmetî Dede	Üsküdar
Giriftzen Asım Bey	Yenişehir-i Fenar
Ataullah Dede	Galata
Aziz Dede	Kahire-Gelibolu
Abdülbaki Dede	Yenikapı
Celaleddin Dede	Yenikapı
Cemal Efendi	İzmir
Fahredden Dede	Beşiktaş
Hasib Dede	Üsküdar
Haşim Bey	Beşiktaş
Husameddin Dede	Üsküp
Mustafa İtrî Efendi	Yenikapı
İdris Dede	Konya
İsmail Dede	Galata
Dede Efendi	Yenikapı
Mehmet Dede	Kasımpaşa
Mustafa Dede	Edirne
Nakşî Dede	Edirne-Kahire
Yahya Nazım Çelebi	Galata
Necip Dede	Selanik
Nesib Dede	Konya
Mutafzâde Ahmet Efendi	Gelibolu
Osman Dede	Galata
Musullu Osman Dede	Bağdat
Sadık Efendi	Bursa
Said Dede	Beşiktaş
Şükrü Efendi	Galata
Veli Dede	Bursa
Yusuf Dede	Konya
Yusuf Paşa	Beşiktaş

Zekâi Dede	Yenikapı
Ziya Dede	Galata
Ziver Paşa	Yenikapı ¹⁰

Yüzlerce şairimiz Mevlevihanelerin lahuti atmosferinde gönüllerine uygun bir sığınak bulmuş, ilham perileriyle buluşmuştur. “Meşhur” olmak gibi bir tuzağa düşmeden şiirin sahilsiz derinliklerine açılanların duygularına Nazım Hikmet’in dedesi Nazım Paşa (öl. 1345/1926) tercüman oluyor:

*Nefs ile cihad-ı ekber eyleriz
Mansur olsak da bir olmasak da bir
Hazret-i Mevla'nun kelb-i deriyiz
Meşhur olsak da bir olmasak da bir*

Hüseyin Fahreddin Dede (öl. 1327/1911) irfan ehli tarafından bilinen bir sırrı fâş ediyor:

*Fahriyâ! Malumudur erbab-ı irfanın bu râz
Lafz-ı Mevlâna'dan ancak zat-ı Mevla'dır garaz*

Yenişehirli Avnî:

*Cehlîmi bilmeyecek cahil değilim
Bilirim rütbe-i noksanımı kamil değilim*

derken Celaledin Dede temel gayenin dünya ve âhiret değil Allah aşkı olduğunu ifade etmiştir:

*Din u mezhep maksad u matlab Huda'dır aşka
Talib-i Hakka ne dünyadır ne ukbadır garaz*

Nesib Dede (öl. 1126/1714) aynı konuya devam etmektedir:

*Biz ey Nesib, devlet-i Monlay-ı Rum'da
Dünyay-ı dünu hiçe satan Mevlevîleriz*

¹⁰ Mevlevihanelerle ilgili en geniş araştırma Barıhuda Tanrıkorur tarafından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi olarak hazırlanan eserdir. (2001) Son çeyrek yüzyılda Selçuk Üniversitesince tertiplenen Mevlânâ sempozyumlarında pek çok Mevlevihâne detaylarıyla birlikte tanıtılmıştır.

Çok genç yaşta Hüsn ü Aşk isimli bir klasiğe imza atan Şeyh Galib ise bu edebiyata getirdiği farklı soluğun farkındadır:

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim

Bir başka lûgat tekellüm ettim

Şâirler ve Mevlevîhâneler

Din, ahlak ve sanatın gücünü bir araya getirerek ademoğlunun gönül boyutunu gün ışığına çıkaran mevlevîhaneler, insana aradığının uzaklarda olmadığını fısıldamış, “kendini bilen Rabbini bilir” hikmetinin gereğini öğretmiştir. Şiirin büyüleyici gücünü hisseden ve onun etrafındaki dostlara aktaran şair dervişler mevlevî kültürünün yaygınlık kazanmasına da hizmet etmişlerdir.

Şimdi -teberrüken- kırk mevlevî şairinin adı ve feyz aldığı dergâhın bulunduğu şehri verilebilir:

İsmetî	İstanbul
Adem	Antalya
Aramî	Konya
Arzî	İstanbul
Aşkî	Rumeli
Aynî	İstanbul
Bahtî	İstanbul
Bırrî	Manisa
Burhan	Kütahya
Handî	Lefkoşe
Hasîb	Kahire
İlmî	Şam
Kânî	Tokat
Nâsıra	Şam
Nazım	Edirne
Nazmî	Saraybosna
Neşatî	Gelibolu
Niyaz	Ermenek
Sahib	Bursa
Siyahî	Lefkoşe
Şahidî	Denizli
Tabî	Afyon

Vecdî	Saraybosna
Ayşî	Şam
Esrar	İstanbul
Fasih	İstanbul
Şeyh Galib	İstanbul
Şeref Hanım	İstanbul
Leyla Hanım	İstanbul
Zihnî	Konya
Yakîn	Afyon
Enis	İstanbul
Fennî	İstanbul
Fevrî	Konya
Hemdemî	İstanbul
Katibî	Saraybosna
Naci	İstanbul
Mezaki	İstanbul
Nazif	Konya
Sabuhî	Konya ¹¹

Mevlevîye tarikatının zikir meclisi olan sema ise başlı başına bir konudur. Sema esnasında okunan ayin-i şeriflerin güftesi muhtelif makamlarla bestelenmesiyle ortaya çıkan bu şaheserlerin, özenle hazırlanmış kıyafetlere bürünmüş semazenler eşliğinde okunması izleyenleri başka alemlere taşımakta, göz ve kulak yoluyla gönüllere aşk aşılamaaktadır. Bu aş, tabiat ve insan aşkı merhalesini geçtikten sonra Muhammedî aşkın kanatlarıyla Allah aşkına doğru uçmakta ve kemâle ulaşmaktadır. Böylece dinin insanoğluna kazandırmak istediği derin coşku yakalanmakta “yaşama sevinci” anka kuşu olmaktan çıkmakta “Ballar balımı buldum kovanım yağma olsun” zirvesine taşımaktadır.

Mevlânâ'nın yoluna girenlere 1001 günlük bir zaman diliminde “usta”ların rehberliğinde insan psikolojisinin en hassas bölgeleri temaşa ettirilmekte bazen bakarak, bazen duyarak bazen de tadarak daire tamamlanmaktadır.

Mevlevîhanelerin yapısı da geleneksel mimarimizin güzel örneklerindedir. Geniş bir alan üzerinde kurulan ve semahane, türbe,

¹¹ Mevlevî şairleri ile ilgili en geniş araştırma Nilgün Açık tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan doktora çalışmasıdır. (2002) Bazı Mevlevî dervişlerinin Divânları da neşredilmiştir.

mescid, matbah, meydan, dede hücreleri, selamlık, harem gibi farklı hizmetler için kullanılan bölümleri ihtiva eden dergâhlar medeniyetimizin din ve tasavvuf kültürü ile ilgili “yapı taşları”dır. Bazen mevlevihanelerde verilen Mesnevî ve Mevlevî kültürü ilgililerin susuzluğunu gideremediği için “Darulmesnevî” adıyla müstakil müesseseler kurulmuş ve bu dünya klasiği insanların gönüllerine sunulmuştur.

Medresede öğretilen Kur’an dili Arapça ile, mevlevihanede öğretilen Mesnevî dili Farsça İslam medeniyetinin sacayağını oluşturmakta, İbn Arabî, Mevlanâ ve Yunus bir araya gelmektedir. Bu üç dilin şifreleriyle “gönül şehri” ne girenlere ise “gönül dili” ve “kuş dili” öğretilmektedir.

Süleyman kuş dilin bilir dediler

Süleyman var Süleyman’dan içeru.

Mevlevihanelerde mürşidlerin rehberliği ve güzel sanatların yardımıyla eğitim ve öğretime tabi tutulan dervişler ahlakî yücelikleri kazanmanın peşinde olmuşlardır. Bu terbiyenin sonunda mütekebbir olanlar mütevazî, cimri olanlar cömert olmakta, hiddet ehli olanlar hikmete, şiddet ehli olanlar merhamete ulaşmakta, adavet muhabbete, gılgizet nezâkete, habâset nezâfete dönüşmektedir.

Mevlevî terbiyesiyle kendini tanıyanlar zamanla kendisiyle barışık hale gelmekte böyle bir ruh zenginliğine kavuşanlar ise bunun “zekât”ını insanoğluna aşk ve şevkle hizmet ederek ödemektedirler.

Sâil sual kılrsa sana Mevlevîleri

Tarif eyle böyle ona Mevlevîleri

Gör neyledi sema u safa Mevlevîleri

Pervane etti şem’-i lika Mevlevîleri

Yandırdı süz-i Huda Mevlevîleri (Nesib-i Birri)

Sonuç

Bütün dinlerin mezhep ve tarikatları olduğu bilinmektedir. Çünkü insanoğlu bağlı bulunduğu mukaddes metinleri farklı anlama, yorumlama ve algılamaya özelliğine sahiptir.

İslam kültür ve medeniyetinin en renkli alanlarından birinin tasavvuf olduğu açıktır. Sufiler ilk asırlarda kendilerine mahsus olan dergâhı kurmuş, kendi bakış açılarını anlatan eserler kaleme almışlardır. Hicrî VII. asırla birlikte artık bu düşüncenin tarikatlar adıyla yeni bir organizasyonla yoluna devam etmesi gerekiyordu.

İslam dünyasında oluşan ilk tarikatlardan biri olan Mevlevilik, Osmanlı sınırları dışına müessese olarak fazla taşmadıysa da Mevlâna'nın eserleri dünyanın her tarafına ulaşmış, muhtelif dillere aktarılmıştır, aktarılmaktadır.

Mevlevilik, büyük halk kitlesinin kalbî/ahlakî terbiyesine yön verdiği gibi, şiir ve musiki başta olmak üzere güzel sanatlara kabiliyeti olanlara imkan hazırlamış, felsefe ve tefekkür dünyasına ışık tutmuş, yön ve ruh vermiştir.

Mevlevilik olmasaydı, dilimizdeki nezâket, şiirimizdeki zarâfet, musikimizdeki haşmet, gönüllerimizdeki muhabbet böyle olmayacaktı.

Bibliyografya

- Açık, Nilgün, *Divan Edebiyatında Mevlevilik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, GÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Bediuzzaman Firuzanfer, *Mevlânâ Celâleddin* (trc. Feridun Nâfiz Uzluk), İs. 1963.
- Ceyhan, Semih, "Mesnevî", *DİA*, XXIX.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, İst. 1953.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İs. 2005.
- Önder, Mehmet, *Konya'da Mevlânâ Dergâhı, Arşivi ve Mevlevîhâneler*, IX. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992.
- Öngören, Reşat, "Mevlânâ", *DİA*, XXIX.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş* (trc. Senail Özkan), İst. 1999.
- Tanman, Baha, "Mesnevîhane Tekkesi", *DİA*, XXIX.
- Tanrıkorur, Barihüdâ, *Türkiye Mevlevîhâneleri*, SÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2001.